

Az infokommunikációs konvergencia és a könyvtár-politikai vakfolt közelítési kísérlete

Jó pár esztendeje definiált trend a távközlés, az információtechnológia és a médiatechnológia konvergenciája, amelyet infokommunikációs konvergenciának nevezünk. E jelenség három fő eleme a technológiai, a piaci és a szabályozási integráció. Részint a digitális technológia fejlődése, részben az értékkeremtő folyamatok szinergikus egymásra hatása indukálta, indukálja ezt a folyamatot, amelybe a tartalomipar, az elektronikus média is bekapcsolódott. *„A távközlés, informatika és elektronikus média konvergenciája, azaz a három közeledő ágazat szinergikus szolgáltatásai, közös hálózatai és integrált eszközei, berendezései átalakítják, közelebb hozzák más ágazatok technológiáját, áthatják a tudáskezelési és szervezési folyamatokat, további területeket is integráló információs társadalmi szolgáltatások s alkalmazások kialakítására sarkallnak”* (Sallai Gyula–Abos Imre: A távközlés információ- és médiatechnológia konvergenciája. = Magyar Tudomány, 2007/7.).

Sallai Gyula az infokommunikációs szolgáltatások közül példaként a következőket említi: online információs szolgáltatások (e-könyvtár, online újság, meteorológiai, pénzügyi információk, online tőzsdei, jogi pszichológiai, egészségügyi tanácsadás), online ügyintézés (biztosítás, ingatlan, utazás), online oktatás, e-kormányzat/közigazgatás, interaktív szórakoztató szolgáltatások, elektronikus és mobil kereskedelem, mobil-specifikus szolgáltatások. (http://www.uti.bme.hu/data/segedanyag/12/ikra2010-15-konvergenciasgy_095713.pdf).

Miként reagál erre a jelenségre a hatalom? Az információs társadalom kiépülésének három pillérét említi 2005-ben a terület kormányzati felelőse. Először a modern versenyaágazat megvalósítása, másodsor a versenypiaci szabályozás, harmadszor pedig a fogyasztói érdekvédelem területén. Érdekes módon az utóbbihoz értve az új közösségi hálózatok létrehozását, amelyekből a Közháló és az eMagyarország pontok hálózatát emelte ki. Érdemes idézni: *„Az eMagyarország pontok – azaz a közösségi internet-hozzáférési helyek – megteremtésének célja, hogy azok az ország egész területét behálózva, ingyen, vagy maximált áron, rendszeres nyitva tartással biztosítsák az internet-hozzáférést valamennyi érdeklődő számára. Ezek mind a fiatalok, mind az idősebbek közkedvelt találkozóhelyévé váltak, hiszen – hasonlóan a Teleházakhoz – a műszaki lehetőségeken túlmenően a társadalmi kapcsolatok építésének is kellemes hátteret nyújtanak.”* (Kovács Kál-

mán: Szabályozás és infokommunikációs konvergencia. = Híradástechnika, 2005/1.) Nagyon tetszetős ez, de innét valami hiányzik...

Közben vessünk egy pillantást a fogyasztóra, és arra, amit átélhet, tapasztalhat. Az elmúlt közel húsz év során hihetetlen technológiai változásokat éltünk (élünk) meg, mielőtt a birtokolás vágya kielégítődné, mielőtt az alkalmazott műszaki eszköz elhasználnódna, már újabb és újabb fejlesztések „követelik ki” a cseréjét, versenyezve az adott technikai eszköz korábbi generációjával, ugyanakkor versenyezve más technikai eszközökkel is, átvéve azok funkcióját, mintegy kiszorítva azokat, vagy osztozva a piaci részesedésen, esetleg az életünkben elfoglalt szerepükön.

Ez az ütem sajátos társadalmi hatásokat generál; felnőtt egy infokommunikációs generáció, amellyel az idősebb generációk változó sikerrel tartanak lépést, de ez a lépéstartás inkább a technológiai ismeretek területén kecsesget sikerrel, a generációk közötti megértési szakadékot (amely amúgy is törvényszerű) nehezen át-hidalhatóbbá teszi. Ugyanakkor egyre többet akar, egyre nagyobb sáv szélességet, fittyet hány a szerzői jogokra – „fekete” információéhsége pedig maximális kielégülést talál. Letölti az e-könyvet, letölti a zenét és a filmet anélkül, hogy bármilyen korlátozóna, jártában-keltében élvezheti ezeket, tévét néz, interaktív világháló közösségek lehet része stb. A letölthető anyagok kulturális kínálata formálja a művelődését, mégpedig egyre fiatalabb korosztálytól kiindulva. Mindinkább mindent helyben, kényelmesen, lehetőleg ingyenesen, miniaturizálva és mobilizálva szeretne, illetve számára így természetes.

A technológia fejlődése, amely újabb és újabb fogyasztói aktusokat követel meg, egyfajta vásárlási mókuserékbe kergeti a társadalmat, azok számára pedig, akik ilyesmit képesek megfogalmazni, Füst Milán Kormos Istvánhoz intézett szavait idézik fel: „*Fiam, veled valaki játszik.*”

A játék azonban nem magyarázható semmiféle összeesküvés-elmélettel, nyilvánvaló, hogy a terület kutatói tudják a választ arra, mi az oka a felgyorsult technológiai fejlődésnek, mi az oka annak, hogy ez az infokommunikációs szektorban fejti ki leglátványosabb hatását, és valószínűleg a társadalomkutatók is leírják a fogyasztói társadalom különböző szereplőire, illetve ezek összességére gyakorolt hatásokat.

De kanyarodjunk vissza a drót végéhez, azaz a funkciógazdagodás egyik jellemző (és talán legelső) példájához, az egyszerű telefonvonalhoz. A telefonvonal a rendszerváltozást megelőző időkben (valószínűleg politikai stratégiai megfontolásból ugyanúgy, mint a technológiai fejletlenség miatt is) lényegében hiánycikk volt, hosszú várakozás után lehetett hozzájutni. A telefonvonal elsősorban a beszédtovábbítás eszköze volt, a telefonkönyvek pedig az első nagy nyilvános fogyasztói adatbázisok.

A telefonvonal használatában szinte természetesnek tűnik, hogy a szóbeli közlésen túl, viszonylag korán megkezdték a képtovábbításra való használatát, azaz a faxolást, ami a rögzített információk továbbításának hosszú ideig meghatározó és biztonságosnak tekintett módja volt. A faxolás az utóbbi időkben veszített jelentőségéből, ugyanakkor elterjedtek azok az integrált irodai eszközök, amelyek egyszerre használhatók faxként, fénymásolóként, szkennerként és nyomtatóként, illetve hálózatos nyomtatóként, wifi-hálózatos üzemmódra alkalmas nyomtatóként stb. Ezt a fajta konvergenciát nem tekinthetjük még az integrált alkalmazások diadalmenetének, azonban használatuk kisebb vállalkozások esetében kézenfekvő megoldásnak bizonyulhat. A fax, amely a telefonvonalat használva hálózatként

egyfelől szkennerként, másfelől nyomtatóként szolgált, ezen tulajdonságait mintegy lokális szolgáltatásokkal egészítette ki, majd akár egy lokális hálózati eszköz funkcióját is ellátta. Ez a fejlődési út kimondottan logikusnak tűnik.

A telefonvonal a kezdetektől lényeges szerepet töltött be a világháló elérésében, betárcsázós modemmel lehetett úgynevezett BSS megoldásokat elérni, majd közvetlenül internetkapcsolatot is létesíteni. A telefonvonal tehát a hétköznapi fogyasztók számára potenciálisan rendelkezésre álló hálózati hozzáférést jelentett, amelynek komoly hátránya volt a lassúsága, és az, hogy az internetszolgáltatás ára mellett a telefon forgalmi díját is meg kellett fizetni.

Ehhez képest az ISDN-vonalak szinte nem is jelentettek következő lépcsőt, ugyanis a fejlődés villámgyorsan átugrotta. Az ADSL-kapcsolat orvosolta a lassú elérési sebességet, és elkülönült egymástól a beszélgetés díjszabása és az adatforgalom költsége. A két szolgáltatás emellett párhuzamosan is üzemelhetett, tehát a hosszú idejű internetkapcsolat sem gátolta a telefonbeszélgetések lebonyolítását.

A telefonvonal hagyományos használati módja visszaszorult, ugyanis a helyhez kötöttség hátrányán képtelennek bizonyult úrrá lenni. A felhasználó számára a „bárhon elérhetőség” vált fontossá, ezt pedig ez az eszköz nem tudta biztosítani. A fennmaradása érdekében jelentős fejlesztéseket hajtott végre, amelynek egyik eleme a hagyományos telefonbeszélgetések tarifáinak csökkentése, ingyenes belföldi beszélgetéseket lehetővé tevő díjcsomagok bevezetése stb. volt. Ennél jelentősebb a helyhez kötött szolgáltatások fejlesztése: ilyen volt a már említett ADSL-kapcsolódás (az idők folyamán ugyanazon összegért egyre nagyobb sávzélességet kínálva), majd az IPTV-szolgáltatás, amely lényegében televíziós jeltovábbítás, bizonyos kényelmi szolgáltatásokkal kiegészítve. Ehhez képest marketing és üzletpolitikai fogásként jelenik meg az adott szolgáltatások csomagban való felkínálása, adott esetben mobiltelefon-szolgáltatást is beleértve.

Az előbbiekből kitűnik, hogy egy adott technikai lehetőség maximális kiaknázására törekedve a távközlés mellett az internet-, majd televíziós szolgáltatás lehetővé tételével, ezek csomagolásával az adott szolgáltatói kör igyekszik a számára elérhető legtöbb infokommunikációs szolgáltatást nyújtva, ezen szegmenseken piaci szerepét növelni.

A telefonvonalat időrendben és kiépítettségük mértékében leginkább a kábeltelvíziós hálózatok közelítették meg. Ezek elsősorban televíziós jeltovábbítással foglalkoztak, ám az utóbbi években kibővítették szolgáltatásaikat az internet-, majd a telefonszolgáltatásra is, valamelyest megközelítve a telefonvonalra épülő szolgáltatási szisztémát.

A mobil telefonszolgáltatás előretörése és elterjedése jelentette a kommunikáció igazi szabadságát: bárki, bárhol, bármikor elérhető, ha ez fontos a hívó számára. A mobilszolgáltatás a vezetékes telefon komoly konkurenciájának tűnik. A mobil szolgáltatók idejében felismerték, hogy a felhasználók többségének nem csupán a beszéd-alapú szolgáltatás a fontos, a hordozható számítógépek internet kapcsolatát nem sikerült megoldania a felhasználóknak a kezdetben oly kecsgetetőnek tűnő wifi rendszerekkel, a stabil mobil internetes szolgáltatás lehetőségének létrehozása igen keresett portékának bizonyult.

Meg kell említenem azt is, hogy az internet előretörésével párhuzamosan a hasznos és hasznosítható internetes tartalmak iránti használói igény is megjelent, ami zeneművek, filmfelvételek, nyomtatott anyagok legális és illegális digitalizá-

cióját indította el, a „piaci részesedést illetően” az illegális tartalmak vélhető túldominanciájával. Ezen digitális tartalmak kezdetben csak számítógépes eszközzel voltak lejátszhatóak, de rohamos gyorsasággal kiépült rájuk egy külön iparág: mp3, mp4 lejátszók jelentek meg, legújabban e-book olvasók hihetetlenül gyors piaci térhódításának lehetünk szemtanúi.

A számítástechnikában is megjelent a miniatürizálás, kis méretű, gyengébb teljesítményű, ám könnyebben hordozható PC-k bukkantak fel.

Kézenfekvő volt, hogy az infokommunikációs szolgáltatások integrált megjelenésének alapvető eszköze a mobiltelefon legyen. A mobiltelefonnal kapcsolatos igények sajátos, sokfunkciós készülékvariációkat hoztak létre.

A mobiltelefon kiszolgálja a kommunikálni vágyó igényeit: beszéd-alapú távközlést biztosít, szöveges üzenetek továbbítását, képpüzenet küldését teszi lehetővé, e-mail küldésre is alkalmas. Szabadidős szolgáltatásokat biztosít: internetelérést, fénykép készítését, filmfelvételt, rádióhallgatást, zenehallgatást, filmnézést, tévé-nézést, navigációt. Kiszolgálja az üzletember igényeit: elolvassa az e-mailen érkezett dokumentumtípusok többségét, task-managertés, határidőnaplót tartalmaz stb. stb.

A multifunkcionális szolgáltatásokra törekvés természetesen megjelenik más eszközökben is. Így egy átlag PNA-készülék tartalmaz film- és zenelejátszót, ugyanígy egy jobb e-book olvasó szintén alkalmas zene lejátszására is. Ugyanezeket tudja azonban egy PSP konzol is.

Megjelennek különféle változatai ugyanannak a témának, amire jó példa az iPod Touch–iPhone–iPad hármasság, amelyből az első egy multifunkcionális médialejátszó, szoftveralkalmazásokkal; az iPhone csaknem ugyanez, de telefonként is működik; az iPad pedig az előbbieket mikroszámítógép jellegét domborítja ki annyiban, hogy kicsit nagyobb felülettel kényezteti el a felhasználót.

A multifunkcionális mobiltelefonok versenyében megjelenik az új operációs rendszerek harca, egyre inkább miniatürizált számítógépre emlékeztetve ezeket az eszközöket.

Úgy vélem, a technológiai fejlődés önmagában adottság, a fejlesztés mozgatója pedig nem más, mint az infokommunikációs piaci részesedések megszerzése érdekében végzett eszeveszett fejlesztés. A szolgáltatók piaca nagy valószínűség szerint kellően leosztott, és sajátos összefonódásokkal, érdekhálózatokkal átszótt.

Ehhez kapcsolódik a termékek piaca, úgy mint mobiltelefonok, zenelejátszók, számítástechnikai eszközök, amelyek örült hajszában versenyeznek a vásárlók kegyeiért, komplex szolgáltatásukkal ugyanakkor további kommunikációs adatforgalmat is generálva, erős e-business áthallással (például iTunes store).

Ezen eszközöknek figyelemmel kell lennie az infokommunikációs társadalom fejlődésére, a Web 2-es igények kiszolgálására stb. Az igények és a szolgáltatások fejlesztése vélhetően oda-vissza befolyásolják egymást.

Amit jelenleg látni vélek, hogy a konvergencia a szolgáltatók és az eszközök szintjén is megmutatkozik.

Miért volt ez a kitérő? Nem másért, minthogy papírra vethessem azon vélekedésemet, hogy amit IKT-fejlődésen értettünk, az nem önmagában a technológia fejlődése, hanem a technológia egyre sajátosabb fejlődése, amely a különböző IKT-eszközök „egybeolvasását” mutatja. Ez pedig a felhasználót a komplex, komplexebb, legkomplexebb szolgáltatások keresésére ösztönözheti.

Az alapkérdés számomra az, hogy milyen „viszonyban van” az infokommunikációs konvergencia a könyvtárral mint intézménnyel, „látja-e” a könyvtárat mint infokommunikációs intézményt, és a könyvtár „látja-e” az infokommunikációs társadalomban menetelő (sodródó, illetve kívül rekedt) felhasználókat. A hatalom, a kultúrpolitika „látja-e” a könyvtárat, avagy „vakfolt” vagyunk számára. A könyvtárat az információs társadalom alapintézményének tekinti, vagy az infokommunikációs társadalom által meghaladott intézménynek? Amennyiben az utóbbi az igaz, akkor továbbfejlesztendő vagy szanálendő intézménynek?

Megjelenik-e a konvergencia hatása a könyvtári szolgáltatásokban?

Ennek tanulmányozásához térjünk vissza az alapvető dokumentumainkhoz. Az 1997. évi CXL. törvény preambuluma igen előremutatóan fogalmaz: *„Az információs társadalom és a demokratikus jogállam működésének alapfeltétele a könyvtári rendszer, amelyen keresztül az információk szabadon, bárki számára hozzáférhetőek. A könyvtári ellátás fenntartása és fejlesztése az állampolgárok és a társadalom egésze szempontjából szükséges, a könyvtári és információs szolgáltatás állami fenntartása stratégiai jelentőségű. A könyvtári rendszernek az állampolgárok érdekeit kell szolgálnia.”*

Ehhez képest a 2003-2007-es könyvtári stratégia jövőképe így hangzik: *„Az információs társadalom, a tudás alapú társadalom alapintézménye az információt gyűjtő, feltáró és szolgáltató intézmény: a könyvtár.”* A könyvtárat tehát információs alapintézményként képzei el. A stratégiai célok második pontja ezzel teljesen összhangban van: *„Az információhoz és dokumentumokhoz való hozzáférés biztosításának növelése a demokrácia és az esélyegyenlőség elveinek érvényesítése érdekében a telematikai fejlesztésen és az Országos Dokumentum-ellátási Rendszer fejlesztésén keresztül.”*

Az adott stratégiai terv az adott időszakban igen ésszerűnek tűnt, a vonatkozó (és bizonyos esetekben a máig tartó) időszakra vonatkozó megvalósulási arányán érdemes elgondolkodni. Az adott dokumentum elképzel egy szükséges és ésszerű fejlesztési irányt, intézményfejlesztést, szolgáltatásfejlesztést, rendszerfejlesztést. A felhasználó azonban csak „passzív alanyként” jelenik meg, akinek ezt és azt, így és úgy biztosítunk és lehetővé teszünk.

A 2008–2013-as stratégiai terv, az ún. Portál program az előzővel ellentétben a PGTT analízis során már említi a *„folyamatos IKT fejlesztést és fejlődést”*. Rendkívül lényeges előrelépés, hogy a SWOT analízisben a lehetőségek között szerepel a következő tézis: *„A könyvtárhasználókkal együtt alakítjuk a könyvtárak szolgáltatásait”*.

Az 1–2. cél megfogalmazását erőteljesen befolyásolhatta az IKT fejlődése:

- „1. Minden nyilvánosságra került információt és adatot közvetít, kiemelten biztosítja a nemzeti kultúrához való hozzáférést*
- 2. A könyvtári épülettől és a nyitvatartási időtől függetlenül hozzáférést biztosít ezen információkhoz és adatokhoz, másrészt a könyvtári szolgáltatások jelentős részéhez”.*

A felhasználói interaktivitás a 2. cél kibontásában megjelenik (WEB 2.0 stb.), azonban a „partnerségként” aposztrofált több megjegyzésen kívül nem igazán derül ki, hogy a könyvtárhasználókkal együttes szolgáltatásfejlesztés miként mozgult volna el a SWOT analízisben szereplő szép elképzeléstől a gyakorlat irányá-

ba. Arról már nem is beszélve, hogy megint csak a könyvtárat látja az elképzelés, érintőlegesen a könyvtárhasználót, fájóan hiányzik a csak áttételesen átsejlt potenciális felhasználói, illetve könyvtárhasználatot valamilyen okból mellőző „társadalom” megszólítása.

A 2008–2013-as stratégia mindenesetre előrelépés volt az előzőhöz képest, szellemiségében és megvalósulási esélyeit tekintve is. A probléma az, amivel egyébként számol a SWOT analízisben, hogy gyakorlati megvalósulásában sem tudta igazán meggyőzni a társadalmat arról, hogy a könyvtár IKT alapintézmény. Nem veszi figyelembe az infokommunikációs konvergenciából eredő felhasználói igénykonvergenciát sem.

Furcsálljuk azt, aki kávéházat, pizzázót, art-mozit kíván üzemeltetni, lakossági ügyfélszolgálati feladatot ellátni, pedig ő valójában közösségi szolgáltatással (szabadidő, találkozóhely, e-ügyintézés) ötvözi a kulturális és információs szolgáltatást, amelyeket önmagában is érdemes lenne még inkább interaktívvá tenni.

A „virtualitás” hiányának nagyfokú aránya egy olyan árrá kezd válni, amelyet kompenzálunk kell bizonyos potenciális felhasználói rétegek felé, ha meg akarjuk nyerni őket. Ezen kompenzációs stratégia hiánya a könyvtári koncepciók egyik nagy hiátusa.

Nézzük, mit mond a legújabb dokumentum, amely a *Digitális Magyarországot* képzeli el. A 2010-ben közzétett vitairat egészen egyszerűen nem létezőnek tekinti azt, amit mi magunk „az információs társadalom alapintézményeként” definiálunk, azaz a magyar könyvtári rendszert, hatalmas információs vagyonával, infrastruktúrájával, szakalkalmazottaival. A vitairat helyesen fogalmazza meg az infokommunikációs konvergenciának nevezett jelenséget, a fejlődés gyorsulását stb. Helyesen mutat rá arra, hogy „a szolgáltatások fejlődését egyre inkább a felhasználók igényei határozzák meg” (http://www.nfm.gov.hu/data/cms2085344/digitalis_magyarorszag_program_vitairat.pdf). Intézményi együttműködési partnerként azonban elsősorban a végtelenül amortizálódott eMagyarország pontokat, esetleg a helyi postákat és művelődési házakat említi. Ez önmagában is katasztrofális minősítést adja a stratégiai tervekben megénekelt „partnerségnek”, illetve tárcaközi együttműködéseknek.

Ha egybevetjük a Kovács Kálmán miniszter 2005-ös publikációjával, azt kell látnunk, hogy a nagy ívű és nagy anyagi erőforrásokat nyert Portál programunk első évei sem voltak elegendők ahhoz, hogy a kormányzat IKT-vel kapcsolatos gondolkodásában előkelőbb szerephez jussanak a könyvtárak.

A kormányzati IKT elképzeléseknek „vakfoltja” van a könyvtárakra nézve. A bajt tetézi, hogy a könyvtári rendszer túlnyomó részének szintén „vakfoltja” van a nem könyvtárhasználókra nézve, illetve sajátos tehetetlensége, ugyanis az IKT technológiák és társadalom változási üteméhez a kormányzati beavatkozás nélkül nem sok esélyünk van igazodni. Az, hogy melyik vakfolt okozta a másikat, vagy ezek egyáltalán függetlenek-e egymástól, nos ez tyúk-tojás problémakör. Annyi azonban bizonyos, hogy lehetőségeink szerint a saját vakfoltunkkal kell leszámolnunk, mégpedig egy új, korszerűbb könyvtári-szolgáltatási filozófia kimunkálásával, és a könyvtári-információs intézményrendszer társadalomba, infokommunikációs társadalompolitikába ágyazott modern szerepmeghatározásával.

Ennek híján a „kettős vakfolt” azt okozhatja, hogy a jobb sorsra érdemes, érték-hordozó könyvtári rendszer erodálódik a közigazgatás és a költségvetési politika tektonikus mozgásai mentén.